

KUML 19
71

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1971

With Summaries in English

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

1972

Omslag:
Flemming Bau:
Efter hjortetakøkse fra
Lammefjord

Redaktion:
POUL KJÆRUM

Copyright 1972
by
Jysk Arkæologisk Selskab
ISBN 8700 59231 5

Printed in Denmark
by
Jydsk Centraltrykkeri A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Erik Moltke</i> : Harald Blåtands runesten i Jelling. Epigrafi, kronologi og historie	7
Harald Bluetooth's runestone at Jelling. Epigraphi, chronology and history	31
<i>Mogens Bencard</i> : Middelalderlige stenmortere i Danmark	35
Meriaeval Danish stone mortars	57
<i>Viggo Nielsen</i> : Lå vor ældste mølle i Vendsyssel?	61
Was our earliest mill in Vendsyssel?	71
<i>Søren H. Andersen</i> : Ertebøllekulturens harpuner	73
Harpoons of the Ertebølle culture	116
<i>Torsten Madsen</i> : Grave med teltformet overbygning fra tidlig-neolitisk tid	127
Early Neolithic graves with tent-shaped superstructure	144
<i>Niels Roed</i> : Tolu Bommalu Kattu. Omrids af skyggespillet i Andhra Pradesh	151
»Tolu Bommalu Kattu«. The shadow play in Andhra Pradesh	179

HARALD BLÅTANDS RUNESTEN I JELLING

EPIGRAFI, KRONOLOGI OG HISTORIE

Af Erik Moltke

Side A. Skriftsiden

: h a r a l t r : k u n u k r : b a þ : k a u r u a
k u b l : þ a u s i : a f t : k u r m f a þ u r s i n
a u k a f t : þ a u r i : m u þ u r : s i n a ■ : s a
h a r a l t r [?] i a s : s a r · u a n · t a n m a u r k

Side B. Dyresiden

a l a · a u k n u r u i a k

Side C. Kristus-siden

a u k t (a) n i (k a r þ i) k r i s t n a

*Harald konge bød gøre
minde dette efter Gorm fader sin
og efter Thorvi (Thyre) moder sin ■ Den
Harald som sig vandt Danmark
al og Norge
og gjorde danerne kristne*

Indskriften på den store Jellingsten, kaldet Jelling 2, i modsætning til Jelling 1, den lille Jellingsten, som Gorm satte over Thyre, Danmarks pryde. Den sorte firkant efter s i n a (sin) i linje 3 på side A angiver skellet mellem minde- eller dedikationsindskriften og »hædersindskriften«, hvor Haralds tre store gerninger opregnes. Nogle mener, at stenen oprindeligt kun har indeholdt indskriften foran den sorte klat, og at hele resten, hædersindskriften, er en senere tilføjelse. Denne artikel handler egentlig kun om den sorte klat. – Bemærk, at indskriften veksler mellem to-punkt-skille, et-punkt-skille og slet intet ordskille.

*

Jellingstenene og guldhornene fra Gallehus bliver man aldrig færdig med. Bestandig dukker nye, mere eller mindre besynderlige teorier op, som tålmodigt må efterprøves i videnskabens smeltedigel. Kommer de lutrede ud? – eller er de blevet til aske og slagter?

Fig. 1. Jellingstenen 2. a u k t(a) n i (k a r þ i) k r i s t n a, og gjorde danerne kristne. Indskriftens sidste stærkt forvitrede og mærkeligt svungne runelinje. P. V. Glob, der regner disse runer for en senere tilføjelse til indskriften, kalder dem vakkende og ubehjælpssomme.

Face C detail. a u k t(a) n i (k a r þ i) k r i s t n a, »and made the Danes Christian«. The much weathered and peculiarly wavy last line of the inscription. P. V. Glob, who holds that these runes are a later addition, calls them unsteady and clumsy.

1927 kom Hans Brix's sensationsteori (1) – energisk støttet af Lis Jacobsen – om den såkaldte »omramning«, der medførte at t a n m a r k a r b u t på Jellingstenen 1, Gorms sten, knyttedes ikke til hans dronning, Thyre, men til Gorm selv: det skulle da være ham, der havde bødet (udbedret) Danmark. Ingen beklager mere end jeg, at det blev denne tolkning, der blev knæsat i Lis Jacobsens og min »Danmarks runeindskrifter«, forrykt som den er både i runologisk og sproglig henseende. Allerede året efter runeværkets publikation tilbageviste Karl Martin Nielsen (medarbejder ved runeværket) med fynd og klem, det vil sige med uimodsigelige argumenter, denne nytolkning, og fastslog, at t a n m a r k a r b u t betød »Danmarks pryd«, og at det var Thyre, der var Danmarks pryd. Dette indlæg blev strax – på misforstået grundlag – angrebet af Lis Jacobsen, hvilket medførte en retledning fra Karl Martin Niensens side (2); dette har imidlertid ikke hindret sensationstolkningen i at dukke op i et historisk værk fra 1969 (3). Men når det drejer sig om en runeindskrift, hvor runologisk og sproglig argumentation går imod historisk dito, er det den sidste, der må vige.

Hvad Jellingstenen 2 angår, den store sten som Harald Blåtand satte over Gorm sin fader og Thyre sin moder, den Harald som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne, da er den sidste bibliografiske henvisning i runeværket fra 1937. Der er sket meget siden da. Ikke hvad læsningen og oversættelsen angår, men vedrørende de kronologiske, epigrafiske og kunstneriske aspekter, ligesom arkitekt Dyggves udgravning af de to høje og i kirken har givet lejlighed til at anskue hele Jellingmonumentet i større sammenhæng. Man – bl. a. nærv. forf. – har bestredet den i runeværket angivne historiske datering til 983–985(?) (4). Andre forskere – også nærv. forf. – har vendt sig mod den hidtidige opfattelse af »det store dyr«, »Jelling-løven«,

og ornamentikken som engelsk (5), og endelig har atter andre genoptaget en ældre tese, der hævdede, at runeindskriften ikke var ristet ad een gang, men i to tempi. Det er denne sidste tanke, der især skal gøres til genstand for runologisk, det vil først og fremmest sige epigrafisk efterprøvning i nærværende artikel.

Det er en kendt sag, at mennesker ofte var i tvivl om, hvorvidt deres efterkommere i sorgfuld pietetsfølelse ville sørge for, hvad de selv måtte anse for at være et passende gravmæle, det være sig et epitaf på en kirkevæg eller en gravsten i gudshusets gulv. Derfor hændte det ikke sjældent, at man tog sagen i egen hånd og i levende live fik udført, opsat eller henlagt det gravmæle, der til evig tid skulle vise de afdødes fysiognomier eller fortælle om deres godhed og bedrifter. Arvingerne skulle så blot sørge for at få dødsdatoerne indføjet – hvad de ofte glemte.

Dette er imidlertid noget andet end den tilføjelse, visse forskere vil operere med på Jellingstenen 2. Thi om denne siger man, at Harald oprindelig kun lod sin mindeskrift over forældrene indhugge – til og med »Thyre sin moder« (se indledn.). Hvad derefter følger: »Den Harald som vandt sig« etc., alt det der taler om Haralds egne bedrifter, regner man for en senere tilføjelse enten udført af Harald selv i hans alderdom eller af andre efter hans død.

Kan denne formodede tilføjelse finde bekræftelse i indskriftens anbringelse, i runernes karakter eller i ornamentikken, d.v.s. i hele stenens generalplan? Thi man må gå ud fra som et nagelfast grundlag, at der har foreligget et fast ornamentalt og indskriftligt program, nøjagtig som ved fremstillingen af fx. et romansk »gyldent alter«, en kompliceret gotisk fløjaltertavle eller for den sags skyld en moderne offentlig kunstudfoldelse. Mange lærde og kyndige mænd har lagt hovedet i blød, vigtige forhandlinger er ført med praktiske kunst- og skriftudøvere, »skitser« er forkastet og vedtaget, inden sådanne kunstværker blev sat i sving. Det samme gælder kirker og slotte, og det har naturligvis også været tilfældet med den store Jellingsten, Nordens største og fornemste kunstværk fra vikingetiden, en smuk exponent for ottonsk kunst. Først skulle man finde en sten, der kunne godkendes som egnet til monument for en stor konge, så skulle ornamentikken og de symbolske billeder – kontrasten mellem det onde og det gode som på så mange af vore kirkeportaler – vedtages, hvorefter skriftens ordlyd skulle affattes og passes ind i den ornamentale ramme. Det har været et samarbejde mellem kristne lærde, kunstnere og de(n) praktiske stenhugger(e).

På grund af Jellingstenens enestående udformning – den har hverken forgængere eller efterfølgere – dens reliefhugning og de vandrette runelinjer, er det nok sandsynligst, at en kunstner fra det land, der gav Harald dåben, har udformet den ornamentale del og måske hugget den, mens runerne, som han ingen forstand havde på, er udført af en hjemlig runemester. At man har henvendt sig til de mest fremragende inden for hvert felt, behøver vist ingen nærmere begrundelse.

De nyere forskere, der er gået ind for en successiv tilblivelse af Jellingstensens indskrift – tanken var udkastet 1852 af oldforskeren C. C. Rafn (6), (som kun nyder ringe agtelse blandt runologer), – er den svenske arkæolog Sune Lindqvist (7) senere støttet af landsmanden Hans Christiansson (8), samt to danskere, historikeren Aksel E. Christensen (9) og arkæologen P. V. Glob (10).

1931 skrev Sune Lindqvist, at ordfølgen: Harald, der vandt Danmark og Norge etc. befandt sig »inom den del av inskriften, för hvilcken plats ej beräknats vid mönsteruppläggnigen och som därför kan vara senare tillagd«. Begrundelsen uddybedes først 1952 (7). Forf. udtaler her, at indskriften forekommer ham at bestå af »två illa sammanokade hälfter«. Første del, mindeskriften over Gorm og Thyre, svarer helt til indskriften på den lille Jellingsten, som Gorm satte efter Thyre. Mindeskriften står i »tre konstnärligt inramade skriftbanden« (jfr. fig. 2), indramningen af resten er mindre god. Stod dedikationsindskriften alene, ville monumentet »kunnet lovordas för sin väl avvägda, även för en kräsen smak fullödiga komposition«. Den sidste del af indskriften betragtes derfor som en senere tilføjelse.

Lindqvist diskuterer nu forskellige muligheder for, hvornår denne tilføjelse kan være indhugget: mens Harald levede eller efter hans død. Det sandsynligste er, mener han, at Harald selv har rejst runestenen med den indledende dedikationsindskrift og den forhåndenværende ornamentik »i samband med eller kort tid efter Gorms högläggning. Om Gorm får antas ha dött senast omkr. 950 – hans efterträdare, kung Harald skall ha tagit dopet och »gjort danerna kristna« redan år 953 (se dog Aksel E. Christensen nedenfor), om källorna är rätt tydda – så skulle monumentet, med frånseende av tillägget, vara ett tredjedels sekel äldre än« den i »Danmarks runeindskrifter« givne datering.

Efter Haralds død har man tilføjet den hædrende indskrift, der *kan* være udført af den samme rister, som havde hugget den en menneskealder ældre dedikationsindskrift, en rister der kan have været »en genuint dansk mästare«. Så vidt Sune Lindqvist, hvis argumentation dels er af æstetisk art (»två illa sammanokade hälfter«), dels af kunsthistorisk og arkæologisk art (ornamentikken, sten og grav ét komplex).

Ifølge Hans Christiansson 1953 – bedst kendt for sin inspirerende »Sydskandinavisk stil« 1959 – kan Jelling 2 ornamentalt kun dateres til tiden 950–990 (8) (det sidste »skæve« tal har H. C. naturligvis fået ved at skele til Haralds formodede dødsår – senest 987). Christiansson støtter nu Lindqvists opfattelse med to argumenter: 1) Ordene i dedikationsindskriften skilles af to punkter (:), i hædersindskriften, der skal være tilføjet af Sven Tveskæg, af eet punkt (·) med undtagelse af et par steder, der har topunkt-skilte. 2) Dedikationsindskriften står på bånd, der hører til rammeornamentikken, hædersindskriften på enkeltlinjer (jfr. Lindqvist), hvoraf den på dyresiden opfattes som rester af et skib. Nederst på Kristus-siden er der en ubrugt linje.

Fig. 2. Jellingstenen 2. Side A. Efter nogles mening har stenens oprindelige indskrift kun bestået af de tre øverste linjer (dog ikke runerne *sa* medregnet). *sa* og resten af runerne på denne side samt på de to næste skal være en senere tilføjelse. – Bemærk afskalningerne foroven. Under toppen løber flere dybe revner, lange og korte, hvoraf den øverste løber lige ud i det rektantede brud til højre. En uhyggelig revne, der findes i overkanten af øverste runelinje, fortsætter om hjørnet til højre (se fig. 5). I partiet under indskriften er der en stor afskalning. – Til venstre bøjer siden bagud i en stump vinkel, der midtpå optages af et entrelac-ornament (jfr. fig. 3a).

Face A. In the opinion of some scholars the original inscription consisted of the top three lines only (with the exception of the runes *sa*), *sa* and the remaining runes on this face, along with those on the two next faces, being a later addition. – Note the flaking above and below. There are several deep cracks of varying length at the top of the stone. A bad crack at the top of the uppermost rune line continues round the corner to the right (see fig. 5). – To the left, the face turns back in an oblique angle; in the center this face is occupied by an angular interlace ornament (cf. fig. 3a).

Hans Christianssons argumenter for tilføjelsesteorien er da dels epigrafiske, dels har de – som hos Lindqvist – grundlag i generalplanen for ornamentikken, hvori tilføjelsen efter Christianssons mening ikke passer.

Aksel E. Christensen skrev 1969 sin bog om Vikingetidens Danmark. I denne tilslutter han sig Rafns og Lindqvists tanker og siger om udformningen af stenens ornamentik og skrift, at den berettiger til »at tvivle paa, at Haralds sten er gjort færdig efter en første samlet plan«. Med hensyn til Jellingmonumentet som helhed, stenene og de to høje, går Christensen ind for Einar Dygg-

ves teori »i en let modificeret form«: Udgangspunktet er nordhøjen (med gravkammeret for Gorm og Thyre) og den kileformede stensætning (Dyggves »vi«; om dette se Globes redegørelse nedenfor), anlagt af Gorm og efter Thyres død forsynet med runestenen (Jelling 1), et helt igennem hedensk monument. Næste fase, også hedensk, er Harald Blåtands opførelse af sydhøjen, hvis placering ødelægger faderens kileformede stensætning. »Til denne knytter sig rejsningen af den store runesten, der netop er placeret midt paa akse mellem centrene for de to høje; hertil svarer indskriften paa de tre linjer« (dedikationen). »Efter den officielle overgang til kristendommen har Harald kristnet det hedenske anlæg. Det er markeret ved den fortsatte udsmykning af den store runesten«, hvor Kristusfiguren »sammen med underskriften proklamerer kristendommens sejr. Antagelig samtidig er sejren over Norge paaført den tredie side sammen med fabeldyret«. Danmark blev kristnet i et af årene omkring 960 (11). Det tyske Hedebyvælde endte 983. »Er der«, spørger Aksel Christensen med henblik på 'vandt sig hele Danmark', »da tænkt paa den tidligere tilegnelse af Hedebyvældet eller tilbageerobringen efter 983? (12).

Hvad angår Norge hedder det (p. 233): »Tilbage staar postulatet »og (vandt sig) Norge«, der sikkert dækker over ret tvivlsomme realiteter«. Haakon Jarl »synes at have anerkendt den danske konges overhøjhed« – han hjalp Harald 974 ved Danevirke, men herefter kølnedes forholdet, således at »der næppe er grund til at tillægge stenens ord om Norges erobring større virkelighedstroskab end Einar Skaalaglams hyldestdigt om jarlens sejr ved Dannevirke«.

Aksel E. Christensen bygger – uden tilføjelser – på Sune Lindqvists (13) argumentation, men som historiker prøver han på at få »monumentet« til at »gå op«: Harald har rejst mindestenen og den anden høj kort efter Gorms død, endnu mens han selv var hedning; udsmykningen på stenen bestod da kun af de tre linjer med dedikationen og (så vidt jeg forstår det) den omgivende ornamentramme. Den øvrige indskrift *plus de to billeder* (det store dyr og Kristus) med deres omgivende ornamentik, er først hugget, da Harald var blevet kristen, d.v.s. i alt fald efter o. 960; Danmarks erobring eller fuldstændiggørelse kan sigte til 983 eller til en halv snes år før, Norges erobring anses for tomt pral.

Ved at følge en sådan udviklingslinje i selve stenens tilvirkning, hvor dyret og Kristus gøres til senere tilføjelser – et forhold som Lindqvist qva praktisk arkæolog og kyndig i billedsten har vidst at undgå – kommer Christensen i karambolage ikke blot med stenudsmykningens forløb, men også med »den første generalplan«. Et blik på rammeornamentikken som helhed viser klart, at den fra første færd har dannet ét sammenhængende hele. Men hvis Christensen hævder, at alle sidens rammeornamentik stammer fra selve stenrejsningen og så forestiller sig, at side B og C (dyre- og Kristus-siderne) skulle have stået tomme en tid og ventet på en eller anden passende dekoration, vil han næppe få følge af én praktisk arkæolog eller kunsthistoriker – for slet

Fig. 3b-a. Jellingstenen 2. De to billeder, hvor en del af ornamentikken er optrukket på fotografierne, illustrerer forbindelsen mellem ornamentikken nederst på skriftsides stumpvinklede parti og Kristus-siden. Over entrelac-ornamentet på fig. 3a har der været et nu forsvundet ornament (en triskelesnølle, stenens yndlingsornament?). Båndet under entrelac'en er det, der af Glob betegnes som et ufuldendt reliefbånd. Bemærk, hvorledes kunstneren veksler mellem enkelt- og dobbeltbånd.

These two photographs, in which part of the ornament has been retouched, illustrate the connection between the ornament at the bottom of the obtuse-angled part of face A and that of face C. Above the interlace ornament in fig. 3a there was originally a triskele knot (?), which is the stone's favourite motif. The band below the interlace is the one Glob calls an uncompleted relief band. Note how the artist alternates between single and double bands.

ikke at tale om runologen. Aksel E. Christensens historiske slutninger på grundlag af indskriften skal jeg ikke komme nærmere ind på her; dog må jeg have lov til at gøre opmærksom på, at Jellingstenen turde være at anse for en førsteklasses historisk kilde (den er ikke en tilfældig munks eller annalists kompilation), hugget som den er i sten. Er det da i overensstemmelse med streng kildekritik at udvælge et af denne kildes tre udsagn, hvis *realiteter* er os komplet ukendt, og betegne det som et postulat?

P. V. Glob, trænet arkæolog og fotograf, helleristningsexpert, går med tegnerisk bevisførelse ind for indskriftens successive tilblivelse og føjer nye argumenter til Lindqvists, hvis argumentation han i øvrigt overtager næsten ordret. Jeg tænker her på hans sammenfattende indlæg i den standende diskussion, den klare og velillustrerede artikel i »Skalk« 1969 nr. 4 (14).

I den gennemgås hele monumentets historie og arkæologi, og der gøres rede for de forskellige udgravninger i og af højene; det illustreres ved modstillede billeder, hvordan Jelling 2 må have taget sig ud med de tre dedikationslinjer alene, og som den ser ud nu. I tilgift til Lindqvists begrundelse hævder Glob, at de såkaldte tilføjelser (ja, både ornamentik og runer) er klamphuggerarbejde. Artiklen ender med et mindre chok – Glob går aldrig af vejen for små overraskelser – : både den lille og den store runesten er »dræbt«! Det vender vi tilbage til.

I Glob's tanker har Jellingmonumentet haft følgende stadier og forløb: Gorm rejste en gravhøj (nordhøjen), hvortil han knyttede ikke et kileformet »vi«, men en (normal) skibssætning, hvis ene stævn udgik fra højens sydside, mens Jellingstenen 1, Gorms mindsten over Thyre, fik plads i spidsen af skibssætningens sydstævn (15).

O. 950 rejste Harald den store runesten efter sine forældre, og – ifølge lavdannelser – en 20-30 år efter fuldendelsen af Gorms monument opførte Harald sin store, tomme høj (sydhøjen) kronet af en tømret bygning (gravhus?). Denne høj ødelagde faderens skibssætning og krævede en flytning af hans sten over Thyre, »måske til højens top«, skriver Glob, idet han dog gør opmærksom på, at den sten, der er angivet på toppen af højen på det ældste kendte prospekt over monumentet (Lindebergs), er ikke så lidt forskellig fra Jelling 1 (jfr. dog stenens »drab« nedenfor p. 28). Den store sten er derimod, skriver Glob, »blevet flyttet og opstillet nøjagtigt midt imellem højene, meget nær det sted, hvor den står nu«.

Hvad indskriften og udsmykningen af Haralds sten angår, mener Glob, at den er nøje gennemtænkt og udført af en stor kunstner, der omhyggeligt har planlagt sit arbejde, inden han tog fat med hammer og mejsel [runesten blev ikke hugget med mejsel]. Kanterne udsmykkedes med ornamentbånd, Kristus og et firbenet dragedyr (!) udhuggedes på de to tilstødende sider, og på skriftsiden ristedes de tre øverste runelinjer indkapslet i rammebånd, der står i direkte forbindelse med kantornamentikken (jfr. illustrationerne i »Skalk«). Det skete o. 950. Da Harald døde o. 985, ønskede hans slægt, at også han skulle mindes; måske var det (med Sune Lindqvist) den gamle runemester, der kom til at udføre tilføjelserne, men ”hans håndskrift”, som den fremtræder på billedsiderne, er nu vaklende og ubehjælpelig i forhold til, hvad han tidligere har præsteret. »Billedmesteren, der huggede udsmykningen, må i hvert fald have forladt Jelling, for hans kunstværk er blevet skæmmet af tilføjelserne, som er klamphuggerarbejde i forhold til hans (tidligere) udsmykning. På siden med indskriften har man forneden forsøgt at udvide den oprindelige slangeindramning med både reliefbånd og enkeltlinier, men ingen af disse er blevet fuldført. Ubenyttede linier viser, at man måske har ønsket hele indskriften på samme side. Imidlertid må én have fået ’den lyse idé’ at føre indskriften om på de to andre sider«.

Med dette tilsyneladende velunderbyggede materiale skulle det, ifølge Glob,

Fig. 4. Jellingstenen 2. Udsnit af de to nederste runelinjer på side A. Af disse skal nederste linje regnes til den formodede tilføjelse. Men mens runerne på dyre- og Kristus-siderne (fig. 8, 9, 1) betegnes som vakkelvorne og ubehjælpsomme, er der ikke rejst indvendinger mod nederste linje på side A. Runerne: a u k : a f t : þ a u r u / h a r a l t r i a s, og efter Thorw[i] – Harald som . . .

Detail of the lower two rune lines on face A. It is the bottom line which has been regarded as an addition. But while the runes on the animal and Christ faces (fig. 8, 9 and 1) are called unsteady and clumsy, no such objection has been made to this bottom line. The runes: a u k : a f t : þ a u r u / h a r a l t r i a s »and after Thorw[i] – Harold who . . .«.

være slået fast, at Jelling 2, kong Haralds mindsten over Gorm og Thyre, havde fået sin indskrift i to tempi.

Der er imidlertid ikke så lidt at indvende mod de fremførte argumenter, hvoraf nogle er rent subjektive, andre bygger på misforståelser. »Den lyse idé« falder strax i øjnene. Det er næsten uhyggeligt, at Glob her går stik imod den generalplan, der må være den faste forudsætning for ethvert monument – Glob regner jo også med en sådan omhyggelig generalplan for stenens »oprindelige« udformning – og det burde ikke være nødvendigt at fremhæve, at

en sådan plan lægges og må lægges, hvad enten det drejer sig om et monument udført af nyt eller om en tilføjelse. Hvorfor skulle »Haralds slægt« være mere planløs end han selv? Hvorfor skulle de anvende ringere folk? Hvorfor skulle de bruge den gamle stenhugger, hvis han var affældig? og hvorfor i Thors og Odins navn skulle de, landets fornemste og vel rigeste slægt, engagere en klamphugger, der ikke engang kunne hugge en dobbeltlinje, og som slet ikke havde nogen plan at gå efter, men gik frem efter bedste beskub, indtil en (hvem?) fik en lys idé midt under arbejdet?

Det er næppe nødvendigt at gå nærmere ind på denne lidt urealistiske argumentation, så meget mere som de »tomme« linjer har en ganske anden betydning, end Glob tillægger dem; de har en højst funktionalistisk forklaring og hører med til den oprindelige særdeles (for at bruge Glob's egne ord) omhyggelige generalplan.

Hvad angår tidspunktet for stenrejsningen, sætter Glob den til o. 950. Da Danmark må formodes først at være kristnet i 960'erne (jfr. foran p. 12). Aksel E. Christensen, hvis udredning Glob ikke nævner, ligesom A. E. C. ikke har kendt Glob's synspunkter), må Glob altså – da han regner Kristus-figuren med til stenens oprindelige udsmykning – antage, at Harald var døbt o. 950 (jfr. Sune Lindqvist foran).

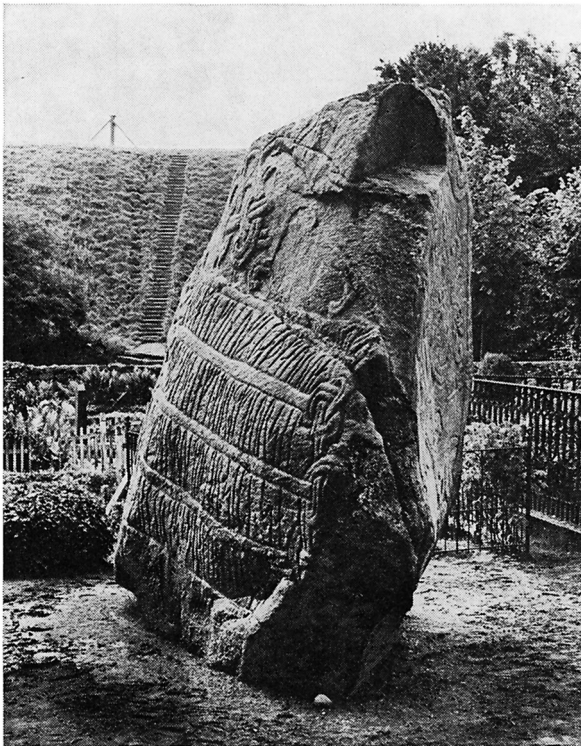

Fig. 5. Jellingstenen 2. Hjørnet mellem side A (skriftsiden) og side C (Kristus-siden). Man ser afskalningen foroven på side A (jfr. fig. 2) fortsætte omkring hjørnet og samtidig det store rektantede brud foroven; det er fuldt af revner og sprækker. Stenen er mør og rådden på dette sted. Endvidere ses den revne på side A, der løber lige over øverste runelinje, og som har været på stenen, før runerne indhuggedes. Den fortsætter skråt nedad på hjørnet og er et fortræffeligt gemmested for regn, sne og is. Om et overskueligt antal år vil stenen sprænges her.

The corner between face A and face C (bearing the Christ-figure). The stone is rotten above where it is flaked and cracked. Also seen is the crack on face A which runs just above the top rune line, and which was present when the runes were cut.

Såvidt jeg kan se, fører tilhængerne af supplerings-teorien sig frem med følgende hovedargumenter:

1) Dedikationsindskriften, de tre øverste linjer på skriftsiden, står mellem rammebånd (dobbelklinjer), som udgår fra og er en integrerende del af rammeornamentikken; det ser pænt ud, tilføjelserne ikke.

2) »Klamphuggeriet« og de vaklende og ubehjælpssomme runer i linjerne under billederne.

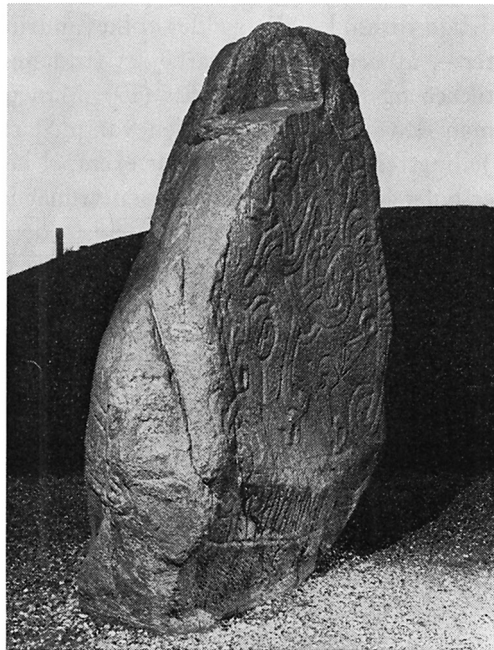
3) Den ubrugte linje forneden på side C (Kristus-siden) strækkende sig lidt om på side A (skriftsiden).

Hertil kommer så et fjerde punkt, der er faldet Lindqvist og hans efterfølgere stærkt for brystet: Haralds »selvros«, hans fremhævelse (eller omtale) af de af ham udførte bedrifter (eller gerninger). *Den Harald som . . .*, samt Christianssons antagelse om forskel i skilletegnene i de to afsnit.

De rene æstetiske fornemmelser, at stenens ornamentik kun er komponeret til de tre første linjer, fordi det skulle se bedre ud end den nuværende tilstand samt – sprogligt – at indskriften som helhed består af to »illa sammanokade hälfter« er ikke objektivt bærekraftige argumenter, men subjektive postulater, som kan stemme med nogles følelser, afvige fra andres. Den slags kan være starting-points for videnskabsmanden i hans studerekammer, inspiration til fremførelse af slagkraftige argumenter. Thi som selvstændig bevisførelse har æstetiske udsagn sjældent værdi, da man ofte – også her – med lige så stor (subjektiv) ret kan indtage det stik modsatte standpunkt.

Fig. 6. Jellingstenen 2. Hjørnet mellem side A (skriftsiden) og side B (dyresiden) i stærk forkortning. Fotografiet er taget med henblik på stenens struktur og revnerne, uden hensyn til runerne (der er svagt retoucheret på positivet) og ornamentikken. Det, der ligner en revne i begyndelsen af skriftlinjen, er et spring i stenfladen, der er ældre end runerne. Man bemærker at den nederste rammestreg på side B ikke fortsætter omkring hjørnet.

The corner between face A (the inscription side) and face B much foreshortened. The photograph has been taken to show the structure of the stone and the cracks, without reference to the runes (which are slightly retouched on the photograph) and ornament. A recess in the surface at the beginning of the line, which looks like a crack, is older than the runes. Note that the bottom line framing the inscription on face B does not continue round the corner.

På samme måde må man tage afstand fra det bevis for den postulerede tilføjelse, man søger i kong Haralds såkaldte selvros; og Lindqvists opfattelse af indskriften som to »illa sammanokade hälfter« er et nutidsmenneskes ubehag ved kongens omtale af sine gode gerninger eller – manglende erkendelse af indskriftens festlige klimax: Harald bød gøre . . . den Harald som . . .

Der kendes dog andre indskrifter, hvor rejseren fremhæver sig selv enten ved at understrege sin æt (Asmildstenen) eller ved at nævne sine bedrifter – eller den gode gerning, han eller hun har udført netop ved at rejse denne sten – »ej skal bedre vejkkummel findes« – (16), indrette dette tingsted eller gøre denne bro. Men Jellingstenen er en kongesten, rejst af konge efter konge. Det er ikke let at finde adækvat sammenligningsmateriale til en sådan indskrift, enestående som den jo er; men den tendens, der skimtes under stoltheden over store bedrifter og gode gerningers udførelse, er ikke ukendt i runeindskrifterne; thi stenrejsersens storhed kaster glans over den døde.

Indskrifter, hvor rejserne skamroses (synes vi) sig selv, er ifølge sagens natur sjældne; men de findes. De mest kendte er vel Bällstastenen (hele to) i Vallentuna herred, Uppland. Den lange indskrift, der lige nævner den døde fader, er én lang fremhævelse af de stenrejsende sønners – raske svende kalder de sig – egne bedrifter (17). At heller ikke runeristerne altid nøjes med navns nævnelse ses fx. i en af Maeshowe-indskrifterne (Orkneyøerne), der er ristet af »den rune kyndigste mand vesten for havet« (18).

Inden de fremsatte argumenter stilles over for en kontraprøve, turde det være hensigtsmæssigt at undersøge Jellingstenens tilstand i går og i dag.

Denne vor prægtigste runesten er en bekræftelse på det for runesten almindelige forhold – det gælder folkevandringstidens og vikingetidens monumenter –, at den *ikke* er bearbejdet (tildannet, afrettet, glattet), inden ornamentikken og runerne huggedes (19). Man udsøgte en velegnet sten; men så lod man den også være som den var med revner og ujævnheder. Også den lille Jellingstens A-side er et godt eksempel herpå. Skriftsiden på Jelling 2 (fig. 2) er bulet flere steder; de tre første runer i h a r a l t r, nederste linje, er delvis hugget i en sådan bule, mens sidste del af det nu forvitrede t a n m a u r k (det sidste ord på siden) er hugget over et stumpvinklet, langstrakt parti, således at øverste halvdel af runestavene står lodret, mens den nederste del er skrå, næsten vandret; a l a på dyresiden (fig. 6) er ristet over et kraftigt spring i stenen (udløber af en ældre revne ovenfor) således at stavenes øvre og nedre halvdel ligger i to forskellige planer. Der er ikke gjort forsøg på at rette ujævnheder ud; tværtimod bruger ornamentisten det lange, skrå fremspring, der ses på fig. 9 som suppedanum for Kristus.

Lige i overkanten af øverste runelinje på side A løber en vandret revne, der buer nedad og fortsætter ned på hjørnet mellem skrift- og dyreside (fig. 5); den er ældre end indskrift og ornament, en »foldning«, der vel er lige så gammel som stenen selv – nu den største fare for dens fortsatte existens, et pragtfuldt gemmested for regn, sne og is; nu går den dybt ind i stenen – om

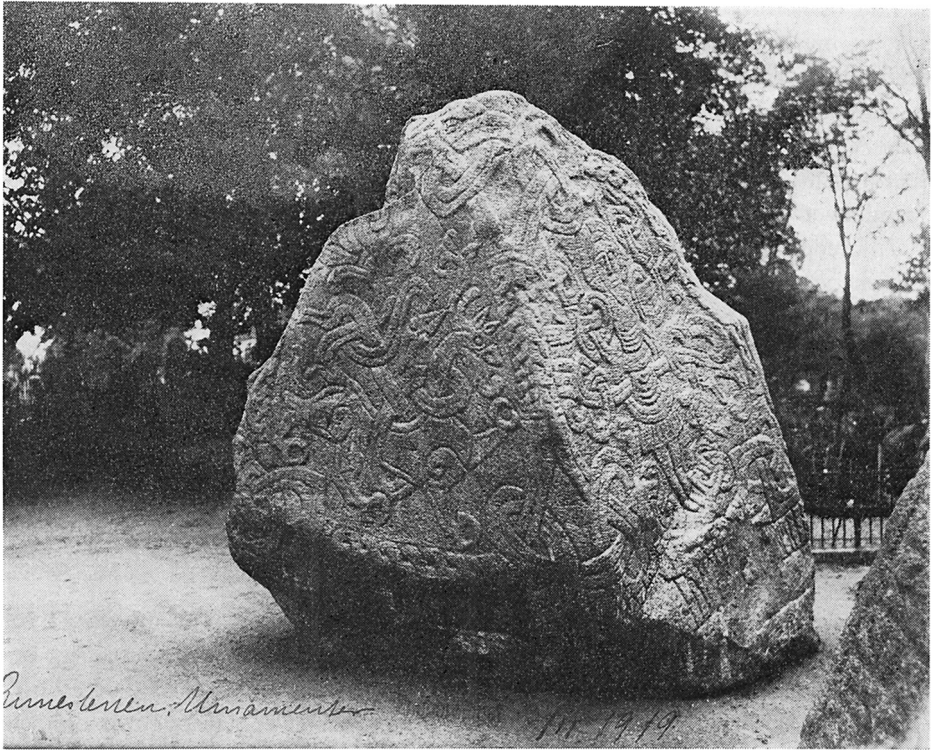

Fig. 7. Jellingstenen 2. Side B (dyresiden) og side C (Kristus-siden) efter et ældre foto i den Moltke-Jacobsenske runesamling i Nationalmuseet. På bagsiden stemplet: Anna Andersen. Fotograf. Ielling.

An old photograph in the Moltke-Jacobsen rune collection in the National Museum, showing face B and face C.

et visst antal år er denne spaltet i to! Det er den revne, der har gjort, at runerne i første linjes slutning (b a þ k a u r u a k u b l) ikke når helt op til det her forvitrede rammebånd, men kun til revnen.

Dyresiden (fig. 6) er konkav fra top til nedre vandrette tovstav, som er hugget på en rygning, hvorunder fladen bliver lodret, også her svagt konkav.

Stenen har det ikke for godt. Ved toppen og på hjørnet mellem side A og B er der, som figura viser, stærkt fremskreden forvitring, »rådne« pletter og afskalninger mange steder, også i indskriften og ornamentikken (fig. 2). Der er såvist ikke tale om vold, men om vejr og vind. Foroven er en stor klods af stenen forsvundet i et retkantet brud (fig. 2, 5, 6), der nu ses at være gennemfuret af relativt friske revner. Bruddets højre kant (når man står med front mod det store dyr) har en forlængelsesrevne ned mod dyrets nakketop, og der går også en revne op mod stenens top. Partiet er simpelthen råddent.

Lad os herefter undersøge værdien af suppleringssteoriens hovedargumenter for, at indskriften oprindelig kun har bestået af de tre første linjer – indtil tredje linje sidste ord *s a*, der ifølge teorien hører med til tilføjelsen.

Ad punkt 1. Argumentationen går ud på, at kun de tre øverste linjer på side A (fig. 2) er oprindelige, fordi de er de eneste, der er indfattet i rammebånd, som udgår fra kantornamentikken, og skønheden i dette arrangement er fremhævet over for »tilføjelsernes« enkle rammestreger.

Allerede ovenfor er der taget afstand fra dette subjektive »bevis«. Ligeså subjektivt kan man spørge, om det er så forfærdelig uskønt, at indskriften nedadtil begrænses på anden måde (med enkeltstreg) end de øvre runelinjer, når den nederste runerække (smukt) flankeres af nedhængende ornamentter. Og betragter man systemet i hele indskriftens opbygning, opdager man, at der opereres med dobbelte rammestreger mod ornamentik og andre runelinjer, mens man har fundet det naturligt at afslutte med enkeltstreg mod jorden. Og denne enkeltstreg er forlænget omkring stenens venstre hjørne om på Kristus-siden, hvor den danner nederste rammestreg under runelinjen her, d.v.s. den er vidnesbyrd om en omhyggelig plan med en fælles grundlinje. Er der mon ikke både logik og skønhed i dette system?

Også disse betragtninger er subjektive og kun fremsat for at vise, hvor ringe værd man kan tilskrive en argumentation, der kun er følelsesmæssigt bestemt. Der er imidlertid et forhold, der taler imod teorien om, at de tre linjer oprindelig skulle have været de eneste på side A. Det er den ovenfor omtalte revne over øverste linje, den der voldte, at linjen blev konvergerende og runerne mindre og mindre. Ja, runerne i øverste linje er et par centimeter lavere end dem i de tre nedenunder, der indbyrdes holder næsten samme mål (19). Hvorfor skulle stenmesteren presse den øverste linje op i det dårlige, revnede stenparti og gøre runerne mindre, hvis han kun skulle skaffe plads til tre linjer? Det var der bestemt ingen grund til. Men skulle der være fire linjer, plads til ornamentik foroven og til et bart stykke forneden, som skulle i jorden, så var sagen en anden, og så var der en fornuftig grund til at presse første linje så højt op som muligt.

Ad punkt 2. Klamphuggeri i tilføjelse af ornamentik samt dårlige runer i de to linjer under løven og Kristusbilledet.

I sin Skalk-artikel har Glob en afbildning af nederste del af den stumpvinklede part (venstre side) af side A med det retkantede entrelac-ornament (jfr. fig. 3a). Underskriften lyder: »Detalje af runestensudsmykningen med ubenyttede linjer og påbegyndt reliefbånd.« De ubenyttede linjer vender vi tilbage til, men påpeger, at billedet i Skalk af »det påbegyndte reliefbånd« godtgør, at forfatteren ikke har kigget om hjørnet; han afbilder nemlig kun (uden videre forklaring) båndets begyndelse på side A, og ikke slutningen på side C, hvor det på den smukkeste måde forbindes med ornamentikken på Kristus-siden (se fig. 3b). Båndets forløb viser, at det både er en bestanddel af den oprindelige ornamentik, og at det er fuldt færdighugget. Som fig. 3b-a

Fig. 8. Jellingstenen 2. Udsnit af runerne på side B (dyre-siden), der indgår i den formodede tilføjelse, og betegnes som vakkende og ubehjælsomme: . . . [a] u k · n u r u i a k, og Norge.

Detail of the runes on face B (the animal side), which are said to be part of the »addition« and which have been described as unsteady and clumsy: . . . [a] u k · n u r u i a k, »and Norway«.

viser, fortsætter side A's nederste rammebånd (det over den nederste runelinje) i det skråt opadgående tvedelte bånd (eller dobbeltbånd), der danner øvre del af ottetalslyngtet her. Nederste del af dette ottetal fortsættes derimod i Glob's ufuldendte rammebånd, som forlænges om på side C (Kristus-siden), hvor det forbinder sig med det triskeleagtige ornament, der forløber dels i den lodrette tovstav, dels i den vandrette under Kristusfiguren og derigenem med hele den øvrige ornamentik. Så langt fra at være et sekundært, ufuldendt, klamphugget ornament, er dette nu noget forvitrede rammebånd tværtimod en meget væsentlig bestanddel i den oprindelige, *gennemtænkte* plan, da det er det, der forbinder ornamenterne på side A med dem på side C.

Kritikken mod dette højst fuldendte bånd hviler altså på et optisk bedrag, og det samme synes at være tilfældet med de to under billederne anbragte runelinjer, der får prædikatet »vakkende og ubehjælsomme«.

For det første adskiller disse runer sig ikke i kvalitet fra dedikationsindskriftens tre linjer, hvad der nedenfor skal blive eftertrykkeligt bevist, for det andet må man, stillet over for dette klamphuggerpostulat spørge: Jamen, når ikke blot de to linjer under løve- og Kristus-billedet er tilføjelser, men også den nederste linje på skriftsiden (plus de to sidste runer i linje 3, fig. 2), hører med til »tilføjelserne«, *hvorfor er det da kun indskriftens to sidste linjer, der er klamphuggeri?* Hvorfor er den nederste runelinje på fig. 2 ikke klamphugget? Der er noget, der halter i denne argumentation, og man spørger sig atter, om ikke kritikerne har ladet sig bedrage af de store forvittringer i runerne under de to billeder. Det er så rigtigt, som det er sagt, at i alt fald den sidste linje (fig. 1, jfr. fig. 9) bestemt ikke ser godt ud nu; men forvittringsskader skulle ikke kunne forvirre en øvet epigraf; for der findes ganske velbevarede runetegn i begge linjer, tegn der hverken i kraft eller form står tilbage for runerne i skriftsidens øverste tre linjer.

For at dette ikke – som udsagnet om de vakkende og ubehjælpsomme runer – skal stå som et postulat, har jeg nøje gennemgået alle runerne på stenen, og arkitekt Elna Møller har taget plastelina-aftryk af et betragteligt antal runer, som her afbildes i nøjagtig aftegning (fig. 10), således at enhver kan

Fig. 9. Jellingstenen 2. Side C (Kristus-siden). Angående runeskriften, se fig. 1. Den øverste svejede rammestreg forløb er dels bestemt af den stiliserede tovstav over den, dels af, at dens slutning skal flugte med kringleornamentets underkant, og begge linjer forlænges omkring hjørnet i de to nederste rammestreger på side A, ligesom også den »tomme« linje nærmest jorden forlænges om på side A (jfr. fig. 3a).

Face C. For the runic inscription see fig. 1. The course of the uppermost, wavy line bordering the runes is determined partly by the stylized rope moulding above and partly by the fact that its end has to be level with the base of the knot ornament; both lines are extended round the corner in the two lowest lines on face A, just as the »empty« line nearest the ground also extends onto face A (cf. fig. 3a).

overbevise sig om, at runerne i profilernes variation stemmer overens *på alle tre sider*. Og hermed forsvinder grundlaget for antagelsen af en anden eller en senere rister, eller en god og en dårlig rister. Samtidig må den mere tålmodige læser udholde en pedantisk gennemgang af enkeltheder i indskriften. Der skal ikke kunne lades tvivl tilbage.

Runerne er – naturligvis – alle dygtigt og rutineret gjort, i almindelighed velformede, dog uden sirlighed og pedanteri: r i begyndelsesordet *h a r a l t r* er ikke lukket i toppen, t-bistavene i samme ord er usymmetriske (som t i *k r i s t n a* på side C) etc. På dette punkt stemmer runeristeren overens med ornamentisten, hvis reliefornamenter langt fra alle er idealformede, fordi båndene snart smalner, snart breder sig ud, mens der kan påvises skævheder ikke så få steder i »snøllerne« uden at dette på nogen måde påvirker helhedsindtrykket. Det er netop den slags licentiæ, der røber den rutinerede mester.

At runerne i øverste linje på side A bliver mindre mod slutningen, skyldes som nævnt den derværende oprindelige revne. De andre tre linjer spidser i øvrigt også til mod slutningen, fordi den reelle skriftflade inden for *den i forvejen udførte ornamentik* er lavere på højre side end på venstre. Skriftfladen er nemlig foroven og forneden bestemt dels af den nævnte revne, dels af, at rammebåndene er hugget nogenlunde vinkelret på venstre side og parallelt med det øverste rammebånd, der nu i forvitret stand kan følges over revnen.

Runerne er kraftigt, d.v.s. dybt indhuggede. I almindelighed er bunden i stavene næsten rund og så bred, at man kan lade en fingerspids løbe gennem alle stavene og stadig røre bunden, hvor man flere steder synes at fornemme spidshammerens pikhugning (jfr. Skalk 1965 nr. 2, afbildningen på p. 16). Dette forhold gælder imidlertid ikke indskriftens første ord *h a r a l t r*, i alt fald ikke de tre første runer, som er tyndere og mere kileformede i snit (sml. fig. 10), ligesom også runerne i *h a r a l t r* i nederste linje. De skiller sig mærkbart ud fra runerne *a u k a f t* i linjen ovenover; men mellem *m u þ u r* på den ene side og *s a* (det første ord i den postulerede tilføjelse efter den sorte klat p. 7) på den anden, er der overhovedet ingen forskel.

Mens runerne i linje 1 er ret jævnt placeret (mærkeligt nok mest sammentrykte i det første ord *h a r a l t r*) og med ganske god afstand, står de *større* runer (20) i linje 2 forholdsvis tættere, og det gælder endnu mere linje 3 og 4; men bortset fra den første rune i linje 2 står alle runer i linje 1 og 2 lodret.

Det begynder det at knibe med i tredje linje. Allerede rune 2, *u i a u k*, har en lidt skrå hovedstav, *f i a f t* ligeså. Man lægger mærke til, hvor forskellig retningen er på u nr. 2 i *þ a u r u i* i forhold til u nr. 1 i *m u þ u r*. – Mens runerne i linje 3 står relativt tæt i begyndelsen og i midten, breder de sig ud i de sidste to ord: *s i n a s a*, hvoraf det første tilhører dedikationsindskriften, det sidste den såkaldte tilføjelse. Hvis indskriften var planlagt til at slutte med *s i n a* hvorfor skulle dog runerne på denne »veldig disponerede«

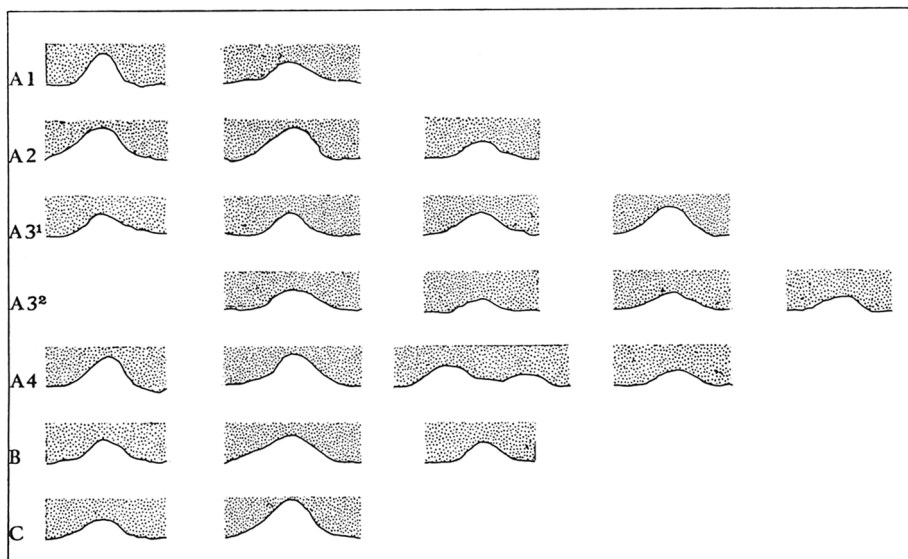

Fig. 10. Jellingstenen 2. Tværnit (efter plastelina-aftryk) af følgende velbevarede runer (aftryk og tegninger ved Elna Møller):

Side A linje 1: h i h a r a l t r, þ (hovedstav) i b a þ

Side A linje 2: u (hov.) i k u b l, þ (hov.) i þ a u s i, u (hov.) i k u r m

Side A linje 3¹: u (hov. og bist.) i a u k, a (foroven og forneden) i s i n a

Side A linje 3²: s (foroven og forneden) i s a, a (foroven og forneden) i s a

Side A linje 4: a (foroven og forneden) i h a r a l t r, t (foroven og forneden) i

t a n m a u r k

Side B: l (foroven og forneden) i a l a, i i n u r u i a k

Side C: n (foroven og forneden) i k r i s t n a

Man vil iagttage, at dybden af runestavene varierer selv inden for den enkelte stav. Det skyldes, at stenen er en lagdelt granit, hvoraf den røde, mere modstandsdygtige feldspat træder frem som små højderygge, medens den bløde, sorte glimmer viser sig som lange, smalle dale i overfladen. Dette forvitringsspil er også i høj grad karakteristisk for ornamenterne og figurerne.

Cross-sections (based on plasteline impressions) of the following well-preserved runes (impressions and drawings by Elna Møller):

Face A, line 1: h in h a r a l t r, þ (stem) in b a þ

Face A, line 2: u (stem) in k u b l, þ (stem) in þ a u s i, u (stem) in k u r m

Face A, line 3¹: u (stem and side-stroke) in a u k, a (stem above and below) in s i n a

Face A, line 3²: s (stems) in s a, a (stem above and below) in s a

Face A, line 4: a (stem above and below) in h a r a l t r, t (stem above and below) in

t a n m a u r k

Face B l (stem above and below) in a l a, i in n u r u i a k

Face C n (stem above and below) in k r i s t n a

It will be observed that the depth of the engraving varies even in the individual stem. This is due to the fact that the stone is a stratified granite where the red, more resistant felspar forms small ridges, whilst the soft black mica forms long narrow valleys in the surface. This weathering pattern strongly affects the ornaments and figures too.

stens tredje linje klumpes sammen i begyndelsen og på midten – kun for at få et »bredt« s i n a og derpå et øde tomrum (jfr. den øverste linjes placering i det dårligste parti p 11?

Den nederste linje på side A skulle være den første hele linje i den supponerede tilføjelse; den burde derfor være klamphugget og i øvrigt udmærke sig ved dårlighed. Det er ikke tilfældet (jfr. fig. 4). Det, der er sagt om linje 3, gælder stort set også linje 4 – dog er afstanden mellem dens runer bedre beregnet. Også her ses skæve hovedstave, fx. u i u a n, hvor a og n er blevet skæve på grund af u-bistavens forløb. Runerne i denne linje er, bortset fra de sex første (h a r a l t r), hvis kileformede karakter er nævnt ovenfor, ret forvitrede, men ikke nok til at tilsløre deres oprindelige kraft og gode former – som tilfældet er ved tegnene under Kristusfiguren.

På side B, dyresiden (fig. 6, jfr. fig. 5 og 10) begynder indskriften et lille stykke fra kringle-ornamentet til venstre og slutter et godt stykke fra det tilsvarende ornament til højre, således at runeindskriften er skævt placeret i forhold til ornamentikken (21). Risteren har givet sig god plads til de tre første runer, hvoraf den sidstes hovedstav afviger ikke så lidt fra det vertikale; afstanden mellem runerne indsnævres gradvis, men de fire sidste runer begynder atter at brede sig (som i tredje linje på side A). Man må give tilføjelses-tilhængerne ret i, at denne linje ikke er symmetrisk. Men i dette forhold som i afstandsvariationen mellem runerne så at sige overalt på stenen vil runologen se en bekræftelse på, at risteren ikke først har tegnet runerne omhyggeligt op på stenen (med kridt); han har måske løseligt skitseret dem (ligesom ornamentisten må have gjort for sit område), men ellers hugget efter et forlæg.

Runernes indhugning på side B er der intet i vejen med; de er dybt og grundt indhugget som de øvrige, vi hidtil har beskæftiget os med, men noget præget af forvitring. Fig. 8 vil bedre end ord illustrere, at såvel en almindelig som en detaljeret gennemgang af de enkelte tegn viser, at det ikke er muligt at pege på noget træk, det være sig formelt eller teknisk, der berettiger til at kalde disse runer for vaklende og ubehjælpomme. – r-runen i n u r u i a k, der kan synes ejendommelig på grund af sin lille bælg, er netop den form, der er karakteristisk for de fleste r-runer i indskriften; se fx. de to r-runer i indskriftens første ord h a r a l t r.

Det er utvivlsomt runelinjen på side C (*Kristus-siden*, fig. 1, 9 og 10), der bærer hovedskylden for betegnelsen klamphuggeri og dårlige runer. En *overfladisk* betragtning vil sikkert også stemple de uens høje runer og de svungne rammelinjer som noget værre amatørarbejde, og runerne er sandelig, som nævnt, heller ikke kønne – idag.

Igen må man slå fast, at det ikke er forsvarligt at lægge nutidens æstetiske betragtninger til grund ved vurderingen af en vikingetids runesten – især en hvis kvalitet på grund af hele dens baggrund og milieu bør være i den fineste orden. Man skal derfor – inden kritikken slynges ud – undersøge, om den

»uskønne« runelinje ikke har en særlig grund for sit svungne forløb samt se de få velbevarede runer godt efter i sømmene. Vi kan da strax slå fast, at de »grimme« runer skyldes tidens tand, erosion og forvitring. Se hvordan de har maltrakteret et par oprindelig velformede tegn som u og k i det første ord a u k, og hvordan den rette hovedstav i t i k r i s t n a slynger sig i slangebugtninger. Men hvem kan rette nogen æstetisk eller teknisk indvending mod de to eneste næsten intakte runer, linjens første a samt r i k r i s t n a? Lige så lidt som ved linjen under løvedyret eller ved linje 4 på side A er der grundlag for at tale om vaklende og ubehjælpssomme runer. De har været lige så energisk og kraftfuldt, lige så rutineret hugget som alle de andre runer.

A propos runer som håndskrift. Lad en af tilføjelses-tilhængerne efter endt betragtning af den store Jellingsten vende sig om og betragte den lille Jellingsten. Han ville da strax blive 100 % overbevist om, at runerne på de to sider var hugget af to forskellige ristere; thi mens side A med de tre linjer: »Gorm konge gjorde dette minde efter Thyre kone« er hugget med næsten ustyrlig store og voldsom brede stave, står B-sidens »sin, Danmarks pryd« med tynde sirligt prentede runetegn. Utvivlsomt ville han ikke tro det, hvis en med runesten i deres forskellige faser fortrolig fortalte ham, at runerne på side B oprindelig havde været ligeså brede og voldsomme som på side A, for nu er det kun bunden af stavene, han ser. Man skal være meget forsigtig, hvis man både med og uden erfaring vil lege grafolog i runeindskrifter.

Men vi vender tilbage til Harald Blåtands sten og den »grimme« linje under Kristusskikkelsen. Hvordan kan der gives en fornuftig forklaring på det mærkeligt svungne og mod slutningen indsmalende skriftfelt? For det første konstaterer vi at runerækken også her står skævt i forhold til ornamentikken; men det var nødvendigt på grund af det manglende hjørne. Hvis man dernæst nøjere betragter den øvre rammelinjes forløb (fig. 1 og 9), er forklaringen givet: den øverste rammestreg er bestemt af ornamentikken og følger kanten af tovstaven ovenover, indtil denne dels svinger opefter af de ornamentale grunde, der fremgår af fig. 3b, dels løber ligeud for at forbinde sig med »triskele«-ornamentet; da må runerammestregen svinge nedefter, fordi det har været planlæggerens mål – det fremgår af figura – at samme rammestreg skal forlænges i det højre kringleornaments nederste konturlinje. Tænk, hvilket »uskønt« spring i runehøjden der ville fremkomme, hvis runerne havde fulgt den øverste lige rammestreg.

Tilbage står nu kun at tage stilling til den argumentation, tilføjelses-tilhængerne har fremført vedrørende skilletegnene og »de tomme linjer«.

Med hensyn til Jellingstenene må jeg gøre den tilståelse, at jeg aldrig tidligere har underkastet dem nogen indgående detailundersøgelse. Jeg har fotograferet dem til runeværket og taget forskellige aftryk, men fra runeværkets planlægning var det en given ting, at Jelling-monumentet var Lis Jacobsens (ligesom guldhornene var mine). Jeg kan derfor kun beklage, at mine detail-

undersøgelser nu har vist, at de i »Danmarks runeindskrifter« gengivne skilletegn (som Lis Jacobsen åbenbart har »afskrevet« efter Wimmers runeværk) ikke stemmer med virkeligheden. Men jeg må også beklage, at jeg aldrig har leveret et »optrukket« foto af den store Jellingsten. Der er, har jeg nu set, så mange dunkle og indviklede enkeltheder i ornamentikken – de er ikke løst ved de forskellige opmalinger af den ikke særlig gode cementkopi af stenen i Nationalmuseet –, at en sådan oprækning bør foretages. Hvis det havde været tilfældet, ville tilføjelses-tilhængernes og Christianssons (jfr. note 20) opfattelse af visse ornamenters ikke være fremkommet.

Christiansson har gjort opmærksom på, at de første tre linjer, dedikationsindskriften, adskiller de enkelte ord med to punkter, mens »tilføjelsen«, Haralds bedrifter, kun bruger ét-punkt-skille *bortset fra ét sted*, nemlig mellem *i a s* og *s a r* (hvortil formentlig burde regnes to-punkt-skillet foran »tilføjelsens« første ord *s a*, da skilletegnssystemet i de tre første linjer ikke viser skillepunkter ved linjernes slutning).

Min undersøgelse af skilleteggenes brug viser, at gengivelsen i DaRun er rigtig, hvad side A angår. Hvad side B angår, er der ét punkt efter *a l a*, men næppe noget efter *a u k*, da det herværende, uregelmæssige hul sidder så langt nede, at det næppe kan være »rester« af et hugget hul. På side C har der næppe nogensinde været skilletegn mellem ordene; ingen kan i alt fald identificeres med sikkerhed; det lille hul efter *a u k* er en uregelmæssig fordybning og ikke dyb nok til at kunne være et skilletegn. Det må derfor antages, at denne linje har været uden skilletegn ganske som ordfølgen *k u r m f a þ u r s i n* i linje 2 på side A.

Men ikke engang hvis der havde været et strengt systemskifte i skilleteggenene mellem dedikationen og opremsningen af bedrifterne, ville dette kunne tages som bevis på en tidsmæssig forskel eller en anden rister. Konsekvensen af en sådan slutning ville være, at indskriften på den lille Jellingstens side B (*s i n a t a n m a r k a r b u t*) var ristet på et andet tidspunkt eller af en anden rister end side A (*k u r m r k u n u k r k [a r] þ i k u b l* etc.), eftersom side B anvender to horisontale streger som skilletegn over for side A's to-punkt-skille. Og hertil kommer, som tilstedeværelsen af to-punkt-skilletegn og en skilletegnsløs sekvens i »tilføjelsen« viser, at der ikke er tale om et rent systemskifte. Det må være tilstrækkeligt at henvise til artiklen *Skilletegn* i »Danmarks runeindskrifter«s sagregister sp. 994ff., hvor man forgæves vil søge bekræftelse på Christianssons argumentation. Den savner i lige så høj grad bund som postulatet om de dårlige runer.

Vi kommer nu til den »tomme« linje nederst på stenen, hvor den løber fra det store hjørnebrud til venstre på Kristus-siden (fig. 9) og forlænges om hjørnet til side A, hvor den slutter under ottetalsornamentet til venstre på denne side (fig. 2). Hvorfor er den der? Hvad har dens funktion været? Bred og grund af forvitring løber den omtrent i runehøjde under runernes nederste rammestreg, på side C 28–33 cm over jorden, på side A 39 cm.

Denne linje tælles blandt hovedargumenterne for, at en ny eller senere stenhugger er kommet til og, siger man, har hugget løs på bedste beskub uden en forud lagt plan. Imidlertid må det endnu engang understreges, at ingen stenhugger – og bestemt ikke en klamphugger – har fået lov at hugge så meget som én streg på denne kongesten, uden at der har foreligget en fastlagt plan, som sikkert ikke har kunnet fraviges.

Der har aldrig været eller skullet være runer på denne linje, lige så lidt som den er et tilfældigt forsøg. Dens ganske bestemte funktionalistiske betydning understreger, med hvilken grundighed og akkuratesse man er gået til værks med dette i sandhed storartede foretagende og giver det endelige dødsstød til enhver snak om »tilføjelser«.

Denne opdagelse er ikke min, runologens, men skyldes en arkitekt, d.v.s. en der er uddannet til at tænke både i plan og i opstalt. For arkitekt Elna Møller frembød denne linje ingen problemer: *Mon ikke denne linje er en »vagelinje«, stenmesterens anvisning på i hvilken stilling stenen skal stå, og hvor dybt den skal i jorden?*

Denne forklaring turde være lige så indlysende som enkel, og den understreger, som sagt, med hvilken omhu stenens »arkitekt« er gået frem; thi det er givet, at det ikke er runeristeren, men ornamentisten, der har angivet denne jordlinje.

Caspar Markdanner har ikke respekteret denne linje, da han 1586 lod stenen »opgrave«. Nu løber den et godt stykke over jorden og er ikke parallel med jordsmonnet, Kristusskikkelsen står helt skæv (fig. 9). Det samme gælder cementkopien i Nationalmuseet.

Var det ikke en idé at få stenen anbragt rigtigt i den rette dybde og i den rette stilling efter vagelinjens anvisning? Så ville en mindre udgravning eventuelt også kunne give svar på, hvor langt stenen står fra sin oprindelige plads.

Og mon så ikke tidspunktet er kommet til at give denne på sine steder stærkt medtagne sten et permanent glashus eller lignende som beskytter mod fremtidig forvitring og erosion – is og sne, sol og vind. Thi – det kan ikke gentages tit nok – i sin nuværende tilstand vil stenens levetid i fri luft være begrænset. Det vil selv et lægmandsblik på fig. 5 erkende. Har vi råd til, at sne og frost uhindret skal have lov at sprænge Nordens fornemste runesten?

Disse bemærkninger fører lige over til de sidste ord i Glob's artikel i »Skalk«. Han skriver her (p. 27): »Bemærkelsesværdigt for de to Jelling-runesten er det, at de engang i en fjern fortid begge er blevet »dræbt«, den store ved et kraftigt skår i toppen, den lille ved afhugning af side og top.«

Jeg kender ikke den gamle overtro, Glob hentyder til med ordet »dræbt«; men det er en kendsgerning – ikke en formodning – at det retkantede brud øverst i den store Jellingsten (jfr. især fig. 5 og 6) skyldes naturlig forvitring og sprængning, hvad der vistnok er gjort tilstrækkeligt rede for foran p. 19. Det må være den samme katastrofe, der står i forbindelse med hele den afskalningsproces, der har manifesteret sig øverst på side A, hvor den har

fjernet store partier af ornamentikken (fig 2); stenen er rådden her, det behøver man hverken at være mineralog eller geolog for at afgøre, og »dræberen« er – frosten.

Lige så sikkert turde det være, at der ikke er hugget en flis af den lille Jellingsten hverken før eller efter indhugningen af dens runer. Hvis nogen ønsker at se en sekundær brudflade på en runesten, da kan han dels foretage besøg ved den ovenfor omtalte Svenstrupsten, dels kigge på vore mange runestensbrudstykker, dels endelig studere farveholdningen og overfladestrukturen på de sekundære (forvitrede, afskallede) flader på de to Jellingsten; dem er der nok af, men ikke på siderne eller toppen af den lille sten.

Det vil af den foregående detaljerede gennemgang af tilføjelses-tilhænger-nes argumentation fremgå, at der intet er på den store Jellingsten, hverken i dens ornamentik eller i dens runer, der kan støtte formodningen om, at indskriften består af to dele, som er hugget på to forskellige tidspunkter. Det er et faktum, som historikerne må tage sig ad notam, når de vil prøve på at bringe de på stenen omtalte begivenheder ind i en historisk sammenhæng. Det er historikerne, der skal rette sig efter kilderne – specielt når kilderne er sten-skrift – og ikke omvendt, ligesom sprogforskerne – hvad der ofte har været svært – må rette sig efter runestenernes sprogformer og ikke rette i dem!

Når sagen ligger så klar, og alt bliver ved det gamle og, tør man sige, det naturlige, er det vanskeligt for en runolog at tilbageholde et suk over, at en så løs idé, udkastet af en af de mest letbenede (vistnok Ludvig Wimmers udtryk) runologer, C. C. Rafn, i den grad har kunnet bjergtage seriøse videnskabsmænd; det kan kun skyldes, at de savner praktisk runologisk erfaring. En parallel hertil er tesen om »de snoede guldhorn«, der hviler på en endnu løsere idé udkastet på misforstået grundlag af en såvel i runer som i sprogforskning ukyndig – geolog. Mere herom andetsteds.

Hvornår har Harald Blåtand da rejst Jellingstenen 2?

I Lis Jacobsens og mit runeværk er rejsningen sat til o. 985, kort før Haralds død, mange, mange år efter hans forældres død – skønt stenen primært er en mindsten over dem. Dette er jeg senere gået imod og har fulgt la Cour i hans datering til 960'erne (jfr. note 4); men disse dateringer grunder sig på usikre, *historiske* forhold – min dog først og fremmest på den antagelse, at en mindsten bør være rejst så omgående som muligt efter deres død, som skal mindes. Det er et glædeligt træk ved tilføjelses-tilhænger-nes behandling af Jellingproblemerne, at det som en rød tråd går igennem den, at Jelling 2 *ikke* kan være rejst så sent som o. 985, men – netop qua mindsten – må være rejst tidligt i Haralds regeringstid. Tilføjelsesteoriens reelle baggrund er vel netop den, at man gennem opløsningen af indskriften i to dele ville give

Harald et rimeligt spænd af år til udførelsen af de tre store gerninger, runerne nævner: han vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne.

Når der nu ikke foreligger noget epigrafisk (eller andet) indicium for tilføjelsesteorien, vil det da sige, at stenen på grund af de tre bedrifter alligevel er rejst på et relativt sent tidspunkt i Haralds regeringstid?

Spørgsmålet er forkert stillet, fordi det opererer med en gal problemstilling. Det er, som tidligere antydtes, ikke historikernes mere eller mindre usikre og derfor højst varierende gisninger, der skal bestemme en runestens alder. Det er omvendt stenen, som skal definere historikernes standpunkter – især når man véd så lidt om de faktiske begivenheder, som tilfældet er med 900-tallet.

Man véd ikke, når Gorm konge døde, ej heller når Harald Blåtand blev konge. Når man sætter Gorms død til o. 935, går jeg ud fra, at det er fordi Adam af Bremen fortæller, at Harald regerede i 50 år; når og hvis han døde 985 (22), finder man Gorms dødsår ved simpel subtraktion.

Man véd ikke med nogen art af sikkerhed, hvad der hentydes til med udtrykket: vandt sig al Danmark, lige så lidt som Norges erobring er omtalt i papirkilderne. Vi véd heller ikke, hverken hvornår Harald selv blev døbt, eller når han lod danerne kristne; men »Kristendommens indførelse i Danmark er vel afhjemlet i nogenlunde samtidige tyske kilder, om end uden præcis datering. En tysk klerk Ruother... henlægger den til... 953–65. I Widukinds Sachserkrønike omtales den ikke i første redaktion, der gaar frem til aar 958, men først i tilføjelserne til den omredigerede tekst fra 966. Følgelig maa det være i et af aarene omkring 960, at kong Harald 'gjorde danerne Kristne' (Aksel E. Christensen) (23). At Harald lod danerne kristne, vil sige, at han gjorde kristendommen til officiel religion i sit land, hvad enten det nu var samtidig med hans egen dåb eller senere. Med denne »kendelse« har han sikkert kun bekræftet en vidt fremskreden udvikling og sat livligere gang i den og kirkebyggeriet, som det jo sker, når regeringsmagten går ind for noget nyt.

Runestenen meddeler Haralds tre gerninger i en bestemt rækkefølge: vandt Danmark, vandt Norge og kristnede danerne. Der er al grund til at tro, at denne rækkefølge repræsenterer den kronologiske rækkefølge, hvori disse begivenheder fandt sted. Harald kunne næppe erobre Norge, hvis ikke han var herre i Danmark, og han kunne ikke kristne sit folk, før han havde »vundet« det. *Kronen på bedrifterne er Danmarks kristning*. Hvornår blev denne krone sat på?

Der er et forhold, som tyder på, at det er sket temmelig hurtigt, efter at Harald var blevet (ene)-konge. *Den store Jellingsten er en mindesten og en gravsten*, som Harald satte over sine forældre Gorm og Thyre (Thorwi). Der er intet, der taler mod, men alt taler for, at man dengang gik til værks med sine mindesten nøjagtig, som vi i dag gør det med vore gravsten. Det er naturligt at rejse en mindesten over en afdød så hurtigt som muligt; det er en unaturlig tanke, at nogen skulle vente i 50 år, inden han fik samlet sig sam-

men til at rejse sine forældres gravsten, og tanken er vel nærmest usandsynlig, når det drejer sig om en regent, hvem alles øjne hvilede på – mer eller mindre kritisk.

Vi har stirret os blinde på Haralds tre bedrifter, og historikerne har stræbt efter at indpasse stenens kronologi efter noget, der kunne passe på dem, skønt ingen véd, hvornår de fandt sted, eller hvad de første to hentyder til. Derfor er den »skøre« datering af Jelling 2 til o. 985 fejlagtigt blevet knæsat.

Det må være forskernes pligt først og fremmest at regne med, at kong Haralds sten er en pålidelig historisk kilde – intet tyder på det modsatte –, dernæst at holde fast på, at den er en mindesten, og at den – og højen – er rejst over de afdøde forældre så hurtigt, sømmeligheden bød. Hvis der er hold i, at Danmark blev kristnet o. 960, må det være efter dette år, og kan vi stole på botanikerne, er Haralds (sten og) høj rejst 20–30 år efter at Gorm havde fuldendt sit mindesmærke – høj og sten – efter Thyre; det viser lavdannelserne på Gorms skibssætning, der blev dækket af Haralds sydhøj (jfr. foran p. 14). Hvis vi vidste, hvornår Thyre var død, ville vi næsten på år kunne sige, når Harald rejste sten og gjorde høj over sine forældre.

SUMMARY

Harold Bluetooth's runestone at Jelling. Epigraphy, chronology and history.

In 1852, the antiquarian C. C. Rafn, whose runological research did not meet with much success, aired one of his tenuous theories on the inscription on the second Jelling stone, which Harold Bluetooth erected to his father and mother – »King Gorm and his wife Thyra«, as they are called on the first Jelling stone. The theory was that the inscription had been carried out in two stages: the rune-master, when he ran out of room »for what he had intended to express«, broke off in the middle of a sentence; the completion was supplied at a later date, even perhaps by Sven Estridsen! Independently of Rafn and in a somewhat modified form, Sune Lindqvist offered a similar solution (1931, 1952), which was supported by Hans Christiansson (1953 and 1969) and was (1969) revived by Aksel E. Christensen and P. V. Glob, independently of each other.

It was suggested that Harold erected the runestone and the empty southern mound shortly after the death of Gorm (which occurred about 950), but that he furnished the stone only with the ornaments and the memorial inscription to his parents, being that part of the inscription occupying the top three lines on face A, minus the last word (s a) in line 3 (fig. 2). Towards the end of Harold's reign or perhaps after his death (at the latest 987), the rest of the inscription, dealing with his three exploits, was added: »He won for himself all Denmark and Norway and made the Danes Christian«. The following arguments in favour of this theory have been advanced:

The memorial inscription is placed between *bands*, which are also an integral part of the ornament framing the inscription, whereas the »addition« makes do with *lines*. This is unattractive, it is claimed.

The two parts of the inscription – the memorial inscription and the mention of Harold's exploits (said to be self-glorification) – are discordant.

Word separation employs two dots in the memorial inscription and one (with one or two exceptions) in the »addition«.

»Added« ornament is described as poor workmanship and the runes in the last lines are called unsteady and clumsy.

At the bottom of face C, the side bearing the figure of Christ, (and extending some way onto face A, there is an »empty«, unused line (fig. 3 and 9).

The author rejects the aesthetic arguments as being subjective, irrelevant and inconclusive. He draws attention to the system employed, which demands *bands* between ornaments and runes, and between lines of runes, but single *lines* towards the ground. If the three-lined memorial inscription should originally be the only one on face A, it is remarkable that the top line is skew and narrower than those below and that it is forced into a part of the stone traversed by a big crack; this crack explains why the last runes of the first line are considerably smaller than the first ones.

To call the mention of Harold's three feats »self-glorification« is to apply a modern attitude to past circumstances. Other examples of »self-glorification« are given. The importance of the person erecting the stone reflects on the person commemorated – the greater the former, the greater the honour conferred on the latter.

The variation in the separative signs cannot be employed as evidence of another or later engraver. The first Jelling stone too varies in this manner.

The ornament said to be a crudely executed and uncompleted relief band is on the contrary a complete and finished device linking the ornament on face A with that on face C (see fig. 3b–a), corresponding to the device linking faces B and C. There is not a single unsteady and clumsy rune in the whole inscription. The runes have everywhere the same character and forms. What has been taken for poor workmanship is in fact the weathering which has deformed several of the runes, especially in the lines under the beast and the Christ (cf. fig. 1).

Fig. 9 shows that the wavy course of the last rune line is determined by the ornamental rope moulding above it.

The »empty« line at the bottom of fig. 9 is neither accidental nor unused. It is a levelling line provided by the rune-master to show how the stone should be placed (so that the Christ figure be upright) and how deep.

The theory of discontinuity in the inscription thus rests on subjective views, on inadequate examination of the runes and ornament, and finally on misunderstandings.

The Jelling stone must have been erected as soon after the death of Gorm as was seemly, for it commemorates Harold's parents. Ornamentally and runologically it can be dated only to the 10th century. It is the events recorded on the stone which must date the monument. We do not know, however, what is referred to with the words »won for himself all Denmark«. Neither do we know when Harold conquered Norway or when he received baptism. The conversion of the Danes to Christianity can, however, according to the sources be assigned to the 960s, and it is around this time that the stone (and barrow) must have been erected. There is good reason to believe that the conversion, which is the *last* mentioned of Harold's three exploits, was also chronologically the last event: Harold could hardly conquer Norway before he had won Denmark, and he could hardly convert the Danes before he had won the country.

Erik Moltke

Nationalmuseet
Copenhagen

NOTER

- 1) Se bibliografien i »Danmarks runeindskrifter« sp. 72f.
- 2) Karl Martin Nielsen, i Årbøger f. nord. oldk. 1943, jfr. sammesteds 1946, med henvisninger.
- 3) Aksel E. Christensen: Vikingetidens Danmark.
- 4) Jfr. E. Moltke i »Grænsevagten« okt. 1952, 8. hefte, Danevirke og de danske kongestene p. 257-62 (la Cours datering).
- 5) Se artiklen Ottonsk kunst i Kulturhist. Leksikon for nord. middelalder, med henvisninger.
- 6) Bemærkninger om Gorm den Gamles og Thyre Danebods Mindestene i Jellinge, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1852, p. 311.
- 7) Nord. Kultur XXIII, Kunst, 1931, p. 144-47, og Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok, 1952, p. 197-205.
- 8) »Kuml«, 1953, p. 77, jfr. Sydsandinavisk stil, 1959, p. 173.
- 9) Aksel E. Christensen, p. 223-40, især 234ff.
- 10) »Skalk«, 1969, nr. 4 p. 16-27, jfr. note 14. Kuml, 1969, p. 97-109.
- 11) Aksel E. Christensen p. 227.
- 12) Smst. p. 223,
- 13) Glemte i A. E. Christensens litteraturliste p. 290, hvor Hans Christianssons Sydsandinavisk stil er opført med tilføjet parentes (med forskningsoversigt).
- 14) Her (p. 18) beklager Glob, at han i sin 1967-udgave af »Danske oldtidsminder« har holdt fast ved »den gængse tydning« (d.v.s. at indskriften er gjort færdig i ét forløb); »det er nu ændret i 1969-udgaven«, skriver forf.
- 15) I Historisk tidsskrift 12. rk. II, 1967, p. 451 skriver C. J. Becker, der som Dyggves medarbejder deltog i Jelling-udgravningen 1942: »Teorien om skibssætningen var en luftig formodning, da den blev sluppet løs, og den er ikke siden blevet underbygget... Stenrækkerne har ingen lighed med nogen kendt skibssætning fra nordisk område. Det er ikke så meget de vældige dimensioner, som er afgørende; det er de helt lige sider, der som nævnt er dokumenteret over ca. 120 meter. – Men dersom stenene i Jelling ikke er en skibssætning, falder i virkeligheden den eneste mulighed for at knytte anlægget til jernalderens gravarkitektur.« – Olfert Voss, der har gravet i Jelling efter Dyggve og Becker, gør opmærksom på, at der findes skibssætninger med (næsten) lige sider, bl. a. den meget store ved Simrishamn i Skåne. Voss mener, at der kan være tale om en sådan skibssætning i Jelling; men han opfatter dens form anderledes end Glob (mundtlig meddelelse).
- 16) Erik Brate: Sveriges runinskrifter (Natur och kultur 1928) p. 56f.
- 17) Sven B. F. Jansson, Runinskrifter i Sverige, 1963, p. 12.
- 18) Nordisk Kultur VI. Runerne, p. 102f.
- 19) En enestående undtagelse er den 1965 fundne Svenstrupsten (nord for Randers), jfr. »Skalk«, 1965, nr. 2 p. 14.
- 20) Runehøjder: *Side A linje 1.* h i h a r a l t r 20,5 (1 cm mindre end den følgende rune, fordi den viger for ornamentikken). – a nr. 1 i k a u r u a 17,2. – a nr. 2 i k a u r u a 16. – *Linje 2.* k i k u b l 24,5. – u i f a þ u r 22,5. – n i s i n 21,5. – *Linje 3.* a i a u k 23,5. – r i þ a u r u i 25. – r i m u þ u r 24,5. – a i s i n a 23,5. – *Linje 4.* h i h a r a l t r 23. – t i t a n m a u r k 22,5. – – *Side B.* a nr. 2 i a l a 21. – k i n u r u i a k 22. – *Side C.* a i a u k 20. – n i k r i s t n a 19,5 cm.
- 21) Det er mig ikke muligt at se, hvorledes dette skriftfelt skulle kunne opfattes som et skib, som Hans Christiansson foreslår i »Kuml« 1953 p. 78 fig. 4b. Rekonstruktionen her er, som det fremgår af det uoptrukne foto her fig. 8 ikke rigtig (muligvis fordi den er foretaget efter Nationalmuseets cementkopi).
- 22) »Han maa være død ca. 985–86«, jfr. Aksel E. Christensen p. 226.
- 23) Smst p. 227.

